

GELRE

Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het college voor Promoties
te verdedigen op donderdag 11 september 2008
klokke 15.00 uur

door

Gerard Arie Noordzij
geboren te Nootdorp
in 1973

Promotiecommissie

Promotor: prof dr. W.P. Blockmans

Co-promotor dr. R. Stein

Referent: prof. dr. W.Th.M. Frijhoff (Vrije Universiteit Amsterdam)

Overige leden: prof. dr. P.C.M. Hoppenbrouwers
prof. dr. J.A. Mol
prof. dr. J.S. Pollmann

Woord vooraf

Dit proefschrift is voortgekomen uit het door NWO gefinancierde project over identiteiten in de late middeleeuwen, getiteld: 'Centralisatie of particularisme? De ontwikkeling van nationale identiteiten in de Lage Landen (1250-1585)'. Allereerst dank ik Sjoerd Bijker en Justine Smithuis, die als onderzoekers bij dit project betrokken zijn geweest, voor hun kritische opmerkingen, suggesties, hun hulp, en voor de stimulerende uitwisseling van ideeën en resultaten.

Toen ik aan mijn onderzoek in Leiden begon werd hier en daar in mijn omgeving gegniffeld. Ik kwam tussen de 'mediëvisten' te zitten. En iedereen wist: mediëvisten waren vreemdsoortige wezens, losgezongen van de realiteit, met een loep en meetlatje gebogen over halfvergane stukken perkament. Niets was minder waar. De sectie Middeleeuwse Geschiedenis bleek een plezierige en stimulerende werkomgeving, met dynamische en geïnteresseerde docenten en onderzoekers. Ik wil hen bedanken, in het bijzonder voor het commentaar waarmee zij tijdens de 'stafdronken' eerdere versies van hoofdstukken hebben voorzien. Erkentelijkheid ben ik ook verschuldigd aan de leden van StaVo, de 'denktank' over staatsvorming: dank voor het afhaal-eten, en voor de eindeloze lappen tekst die jullie van mij doorgeploegd en becommentarieerd hebben.

Michel van Gent verschaftte mij ruimhartig inzage in het databestand van Gelderse dagvaarten dat hij voor het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis bezig was aan te leggen. Inmiddels is dit databestand voor iedereen raadpleegbaar op de website van het betreffende Instituut. Gerard Nijsten en Jan Kuys hebben in het beginstadium van mijn onderzoek tips en adviezen gegeven. Via Gerard Nijsten ben ik in het bezit gekomen van een door R.J.C.M. Vlems getypte transcriptie van de *Dialogus* van Dirk van Nijmegen. Helaas heb ik de persoon R.J.C.M. Vlems niet kunnen achterhalen. In ieder geval heeft zijn transcriptie mij een hoop bloed, zweet en tranen bespaard

Voorts wil ik mijn vader en moeder bedanken voor de steun en vrijheid die ze mij hebben gegeven door alle jaren heen. En natuurlijk, *last but not least*, dank ik mijn dierbare Hester, Jonas en Geert voor de liefde en vreugde die ze hebben gedeeld.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
Graven en hertogen van Gelre	9
Inleiding. Politieke gemeenschap en identiteit in de late middeleeuwen	11
1 “Rasche peerden, scherpe swerden”	11
2 Dynamische identiteit. Beeldvorming, praxis en identificatie	13
3 Nationale identiteit. Een historiografisch overzicht	15
4 Politieke identiteit	26
5 Staat, politieke gemeenschap en territorium	28

DEEL I DYNASTIE

<i>Hoofdstuk 1. Namen, symbolen, afstamming en opvolging</i>	34
1.1 De naam	34
1.2 Dynastieke symboliek. De bloem en de leeuw	37
1.3 Receptie van de dynastieke symboliek	39
1.4 <i>Der Schwanritter</i> van Konrad von Würzburg (circa 1260)	41
1.5 Reinald II (1326-1343) en Hendrik van Herford. Dynastieke verbeelding in de veertiende eeuw	46
1.6 1371, 1423 en 1538. Dynastieke continuïteit?	48
1.7 Juridische legitimatie	52
1.8 Status en afstamming	57
1.9 De Gelderse kroniek van Willem van Berchen	62
1.10 Verbeelde continuïteit. Voogden, graven en hertogen	68
1.11 De dynastie. Continuïteit, bloedverwantschap en status	72
<i>Hoofdstuk 2. Memorie en materiële cultuur</i>	74
2.1 Continuïteit	74
2.2 Wassenberg en Zutphen	75
2.3 Kamp	78
2.4 Roermond	81
2.5 Gravendal	84

2.6	De stichting van Monnikhuizen	89
2.7	Monnikhuizen als dynastiek herinneringsoord	92
2.8	Monnikhuizen, Grave, Doornik en Arnhem	94
2.9	Herinnering en continuïteit	101

DEEL II LAND

<i>Hoofdstuk 3. De fysieke structuur. Goederen, rechten en inkomsten</i>		105
3.1	Desintegratie en integratie. Neder-Lotharingen in de elfde en twaalfde eeuw	105
3.2	Patrimonium. Domeinen, voogdijen en graafschappen	106
3.3	Woeste gronden, wegen en rivieren	110
3.4	Gebiedsuitbreiding in de dertiende en veertiende eeuw	111
3.5	Lenen, open huizen en burchten	114
3.6	Steden	116
3.7	Het platteland: Ambten en ambtmannen	123
3.8	Directe belastingen	128
3.9	Integratie van goederen, rechten en inkomsten	130
<i>Hoofdstuk 4. De sociaal-politieke structuur. Ridders en steden</i>		132
4.1	Netwerken van lokale elites	132
4.2	Edelen en ministerialen in de twaalfde en dertiende eeuw	133
4.3	De opkomst van de steden en de Vlaamse verpanding	137
4.4	Financiële afhankelijkheid	139
4.5	De vorstelijke raad	144
4.6	De inkrimping van het vorstelijk netwerk	147
4.7	Van "tota terra nostra" naar "den ghemeynen lande van Ghelre": Het land, de ridders en de steden	151
4.8	"Die partyen van Ghelrelant": Bronkhorsten en Hekerensen in de tweede helft van de veertiende eeuw	154
4.9	Dualisme: De steden en ridderschap versus de hertog en zijn raad	161
4.10	Steden en ridderschap in opstand	167
4.11	De confrontatie tussen Karel van Gelre en het territoriale netwerk	174
4.12	Integratie of particularisme? Gelre en de Nederlanden	180
4.13	Het territoriale netwerk en identificatie met het land	185

DEEL III IDENTITEIT

<i>Hoofdstuk 5. Dynastie en politieke identiteit</i>	190
5.1 Dynastie en zelfbeeld	190
5.2 "Geller, Geller!", was unse geschrei." De naam	191
5.3 "Gelria, flos totius mundi". Symbolen	194
5.4 De dynastie en haar genealogie	199
5.5 De goede en de slechte vorst	204
<i>Hoofdstuk 6. Een versnipperd land?</i>	213
6.1 "Dy pael der graefschape van Gelren". Integriteit en eigenheid van het land	213
6.2 "Dat rijke schoene landt van Gelre": Eenheid en verscheidenheid	218
6.3 Patria	229
<i>Hoofdstuk 7. De Gelderse antiquitas: humanisme en identiteit</i>	234
7.1 Germania	234
7.2 De herkomst van het Gelderse volk	237
7.3 Bataven	238
7.4 Sicambren	241
7.5 Vrijheid	244
7.6 Nieuwe beelden. Van territoriaal netwerk naar volk	246
Slot. Politieke identiteit. Het bindend vermogen van particularisme	248
1 Politieke gemeenschap en identiteit in de late middeleeuwen	248
2 Beeldvorming, praxis en identificatie	253
3 "Concordia Res Parvae Crescunt." Particularisme	257
4 De dynamiek van de verbeelding	259
Afkortingen	262
Bronnen en literatuur	263
Digitale databestanden	281
Summary	282
Curriculum vitae	288

Graven en hertogen van Gelre¹

Huis van Gelre

Gerard I de Lange, † 1129

Gerard II, 1129-1133

Hendrik, 1133-1182

Gerard (III), † 1182
(mederegent van Hendrik)

Otto I, 1182-1207

Gerard IV, 1207-1229

Otto II, 1229-1271

Reinald I, 1271-1326

Reinald II, 1326-1343

Reinald III, 1343-1361, 1371

Eduard, 1361-1371

Huis van Gulik

Willem I, 1371-1402

Reinald IV, 1402-1423

Huis van Egmond

Arnold, 1423-1465, 1471-1473

Adolf, 1465-1471, 1477

Huis van Bourgondië

Karel de Stoute, 1473-1477

Huis van Habsburg

Maximiliaan van Oostenrijk, 1481-1492

Huis van Egmond

Karel van Gelre, 1492-1538

Huis van Kleef

Willem II de Rijke, 1538-1543

Huis van Habsburg

Karel V, 1543-1555

Philips II, 1555-1581 (voor de Nederkwartieren); 1555-1592 (voor het Overkwartier)

---

¹ Over de sterfjaren van Gerard I en Gerard II bestaat geen eensgezindheid. Voor de sterfjaren van Gerard I en Gerard II heb ik mij verlaten op het artikel 'Graaf Gerard de Lange' uit 2006 van Henk Verdonk. Volgens hem is Gerard I in 1129 overleden; Gerard II is uiterlijk in 1133 overleden. De in 1182 overleden Gerard (III) is mederegent geweest, maar nooit zelfstandig graaf. Toch reken ik hem mee, in overeenstemming met het standaardwerk over de graven van Gelre in de twaalfde eeuw van Peter Schiffer: *Die Grafen von Geldern*. Mederegent Gerard krijgt dus nummer III. De volgende graaf Gerard, die in 1227 is overleden, krijgt vervolgens een IV, hoewel hij strikt genomen een III zou moeten hebben. Zie verder over de genealogie van de graven en hertogen: Jahn en Van Winter, 'Genealogie van de graven'.

